

њу друштва почива на привредним системима и садржи унутрашње сукобе који воде у кризу, револуцију и дисконтинуирану промену. Овде има места за промену у „погрешном“ правцу. Маркс се много више бави самим механизмом промене. Нагласак на револуцији је карактеристика овог модела који много мање задовољава као интерпретација преиндустријских друштава. У неким аспектима ова два модела се више допуњују него што противурече. П. Берк се залаже за синтезу оба модела, и то са пуно оправдања. Оба су изграђена да би се објаснила индустријализација и њене последице.

П. Берк на крају приказује шест монографија у којима је, по његовом мишљењу, трагано за новом теоријом. Посебно треба скренути, у том погледу, пажњу на дела Бродела, Ладирија и Вохтела. Бродел је (1949) показао да се ис-

торијске промене одвијају различитом брзином, па у складу са тим постоје и три врсте времена: 1. време геоисторије; 2. време држава и цивилизација; 3. време догађаја и појединаца. Н. Вохтел је скренуо пажњу на улогу демографије у друштвеној промени.

Можемо се сложити са ауторовим закључком да су многа питања на овом пољу отворена. Још увек је много више недоумица на питања без одговора него понуђених решења. Истина је да се у XX веку граби крупним корацима напред у проучавању друштва од стране историчара, социолога, антрополога, етнологa и психолога. Али, сарадња између ових области још увек је, често, „разговор глувих“. Упркос томе, сви морају бити свесни чињенице да без прожимања историје и теорије ми немамо изгледа за разумевање, било прошлости било садашњости.

Александра Фостиков

Сима Ћирковић, Десанка Ковачевић-Којић, Ружа Ћук СТАРО СРПСКО РУДАРСТВО

Вукова задужбина, Београд и Прометеј, Нови Сад, 2002

„Старо српско рударство“, књига аутора: С. Ћирковића, Д. Ковачевић-Којић и Руже Ћук, настала је као тежња да се изложи до сада познате чињенице о структури старог српског рударства, од његових почетака до опадања и замирања у другој половини XVII века. Подељена је на четрнаест поглавља, тематски одређених и обухвата територије српских средњовековних држава, Србије и Босне. У концизном предговору (5-10) изнети су главни правци истраживања, његове сразмере у односу на заступљеност извора који у далеко већем броју сведоче о развоју обојене металургије него гвожђа, осврт на развој овог питања у историографији, као и на форму презентације овог дела, које је због намене широком читалачком кругу лишено критичког апарата. Иза ре-

зимеа на енглеском језику (215-225), на крају књиге се налазе: библиографија извора и литературе (229-246), регистар личних и географских имена (247-259) дат по азбучном принципу и попис карата који садржи и публикације одакле су неке од њих преузете (261-262).

Прво поглавље представља уводно разматрање о распореду рудника за време антике из којих су отпремане огромне количине обојених метала који су слати у Рим за израду новца, а података има и за олово као и за гвожђе које је коришћено у локалним радионицама за израду оружја. Са словенском колонизацијом почетком VII века долази до померања становништва, а рударска производња привремено замире. Начин снабдевања Срба металима у периоду раног средњег века није

познат, а први помен српског новца потиче из доба владавине краља Стефана Првовенчаног (1196-1227) (П Р. Ђук, Античко и словенско наслеђе, 11-19). До новог успона рударства дошло је тек са досељавањем немачких рудара Саса средином VII века који су довели до процвата свог места деловања, Брскова. Утицај Саса па српску територију огледа се у географским, као и именима заната и алата, а посебно у новом градском уређењу рударских центара, по узору на саско, које се проширило и на друга градска насеља (Ш Р. Ђук, Долазак Саса и успон Брскова, 21-32). Због масовног укључивања домаћег становништва у рударску производњу, у XIV веку долази до отварања нових рудника: Новог Брда, Сребренице, Фојнице... Треће поглавље приказ је ових коришћених налазишта по рударским басенима (Ш Р. Ђук, Отварање рудника у XIV веку, 33-47).

Рудари су радили у цеховима који подразумевају цео систем објеката, окана, ходника и галерија. Након вађења руде приступало се њеном топљењу и даљој преради. Послови по рудницима били су веома разноврсни, а о развоју рударства говори и специјализација професија које се могу пратити, везаних за откопавање и прераду руде. Тако је постојало посебно име рогтар за особу која се бави пржењем метала, или називи хунтар и хорњар у вези са колицима за превоз и витлом за извлачење руде или воде из јаме (IV С. Ђирковић, Рудници и рударски послови, 49-64).

Производи српских рудника, сребро, злато, олово и бакар постају важан део извоза и посредством трговаца из Котора и Дубровника доспевају на Леват и Медитеран. Велике количине сребра извожене су и у Венецију. Ускоро, Дубровчани преузимају примат у трговини металима са Србијом и Босном и оснивају своје колоније у важнијим рударским центрима. Развој рударства прати и успон трговине (V Р. Ђук, Производи српских рудника, 65-77). Изгледа за профит довели су до разних врста удруживања ради потраге за траженим металима, а рударско право омогућивало је да финансијери прате активности и радове

преко заступника тзв. наручника. Сложене односе први пут је регулисао познати Рударски законик деспота Стефана Лазаревића, намењен Новом Брду, али примењиван и у осталим рудницима, настао 1412. године (VI С. Ђирковић, Предузетништво и рударско право, 79-93). Сређивање спољних и унутрашњих прилика за време деспота Стефана, допринело је новом напретку рударства. Истовремено долази и до повећане потражње племенитих метала на европском тржишту. Услед тих чињеница долази до отварања нових рудника ради експлоатације. Главни центри дубровачких трговаца постају Ново Брдо и Сребреница која се од 1411. године налази у саставу српске државе (VII Д. Ковачевић-Кojiћ, Нови рудници у првој половини XV века, 95-111). Највећи део сребра одлазио је у Италију. О обиму ове трговине сведоче пословне књиге браће Кабужић, а о самој производњи сребра у Србији чињеница да је поред велике количине која је извожена део који је остајао био довољан за израду монете, накита и украса. Владари су, такође, остављали поклад у обрађеном или сировим металима. Тако је поклад херцега Стефана Вукчића у Дубровнику износио преко пола тоне сребра (VIII Д. Ковачевић-Кojiћ, Српски рудници у европској производњи сребра, 113-121).

Рударство је доносило велике приходе владарима на основу регалних права: урбуре тј. једне десетине ископане руде, прихода од ковница и царина, али и својим утицајем па повећање промета кроз државу, услед његовог развоја. Овим новцем подизани су и даровани манастири, а касније је њиме деспот Ђурађ плаћао харач Турцима. Процват ове привредне гране прати даља урбанизација градова, пошто рударски центри постају и центри трговине и занатства. У центру насеља налазио се трг, главни простор за јавни и приватни живог, са радњама и кућама трговаца, обично Дубровчана. Истовремено долази и до кредитне трговине. Промена статуса становништва видљива је и из пораста њихове куповне моћи. Све више довозе се одређени артикли, попут тканина, директно у рударске гра-

дове, а њихова подграђа се развијају (IX Д. Ковачевић-Којић, Рударство у привреди земље, 123-144).

Другом половином XV века рударска производња почиње да опада. Турци забрањују сваки извоз сребра и злата, не само на територији непосредне власти султана, већ и у областима својих вазала, истовремено прописујући цену по којој нису сви могли да исплате трошкове производње. Сами рудници укључени су у поседе султана, хасове, а некада су давани и као тимар појединцима. Ипак, тежња за уједначењем прописа и завођењем реда омогућила је Турској да, барем у почетку, настави производњу племенитих метала који постају један од материјалних ослонаца турске моћи. Иако се неки рудници напуштају, отварају се и нови (X С. Ћирковић, Д. Ковачевић-Којић, Рудници у другој половини XV века, 145-157). У свим периодима државна власт била је важан чинилац у економији рударства. Од ње су зависили не само услови пословања, већ и величина производње, и количина метала који је одлазио у државне ризнице. Овом питању, као и питању улагања у производњу и обртну металима посвећено је поглавље Економија рударског пословања (XI С. Ћирковић, 159-172).

Током првог периода османске власти на територији Србије и Босне, настављен је континуитет у развоју рударства, омогућен не само претходним прилагођавањима, већ и релативно мирним приликама у областима рудника, који су се налазили далеко од територија захваћених ратовима. Султан Сулејман II (1520-1566) побринуо се да се законски регулише и област ове привредне гране. Сем Новог Брда и Сребренице, на значају добија и рудник Сасе (XII С. Ћирковић, Последњи полет, 173-184). О успону рударства првом половином XVI века говори и попис непознатих рудника у султановом хасу из 1519. године. Међутим, већ средином XVII века приметно је опадање производње племенитих метала. Прво су пропали рудници чија је експлоатација почела раније. Истовремено примећује се промена оријентације, тако да сада на значају добијају рудници гвожђа, од којих неки остају активни све до

XIX, а негде и до XX века. Коначан крах средњевековног рударства наступио је после Великог рата (1683-1699) који је захватио и територије од Саве и Дунава до Скопља. Последице попут разарања и великих померања становништва утицале су и на престанак рада највећег броја рудника (XIII С. Ћирковић, Замирање средњовековног рударства, 185-204).

Последње поглавље обухвата разматрања о утицају рударства у развоју земље. Номадски живот рудара и њихова потрага за бољим налазиштима довела је до употпуњавања мреже комуникација и насеља. Због потреба рудара долази до образовања нових тржишта за аграрне производе и до активне размене са сеоском околином која ступа у робно-новчане односе. Такође, утицало је на развој трговине, а тиме посредно и на везе српске државе са околним светом, углавном путем Дубровчана и њихових колонија као посредника. Територије рударских центара биле су и административно издвојене што је допринело и стварању нове категорије градских насеља. Само рударство утицало је на крају и на развој писмености и рачунања ради пословних потреба, као и на даљи успон занатства, чији су представници радили у многим рударским центрима, опслужујући како ову посебну професију, тако и само становништво (XIV С. Ћирковић, Завршна разматрања: Рударство у развоју земље, 205-214).

Гrafичка опрема обухвата карте, репродукције фотографија алата, ликовних представа, извора и новца, а приложене су и различите табеле о експлоатацији рудника, као и количини улагања. На унутрашњим корицама налази се карта Дубровника и Боке Которске из XVI и план Венеције из XV века.

Иако је „Старо српско рударство“ намењено широком кругу, има вредности и за историчаре, као приручник о овој делатности и њеној повезаности са другим професијама, али и о посебном статусу и развоју рударских друштвених структура. Такође, расветљава историју самог рударства као привредне гране и тадашњи процес прераде метала, чиме доприноси и истраживањима посебне рударско-геолошке историје.

Гордана Стојковић

А. Вулетић:
ПОРОДИЦА У СРБИЈИ СРЕДИНОМ XIX ВЕКА
 Београд, 2002

Историја породице је новија област у историографији. Њеним проучавањем углавном су се бавиле социологија и антропологија, док јој историчари нису посвећивали посебну пажњу. Тек последњих деценија постала је тема на којој сарађују многе науке, укључујући и историју. Постојећа литература је доста једнострана и углавном се бави проучавањем задруге за коју се дуго мислило да је била доминантан облик породице. Из истраживања је установљено да се домаћинства у Србији нису много разликовала 60-их година XIX века од домаћинстава у Европи.

Писац даје преглед библиографије радова који су се бавили овом темом. Озбиљније и научно утемељено истраживање породице почело је тек 60-их година XIX века, а 70-их коначно конституисано као посебно подручје истраживања. У Србији су прве демографске анализе демографских података извршене још 60-их година XIX века. Валтазар Богишић, истакнути историчар права из друге половине XIX века, сматра се нашим првим правим истраживачем породице. У XX веку, проучавањем наше породице највише су се бавили етнологи, а највећи напредак постижу антрополози и социолози, мада су они углавном изучавали савремену породицу без осврта на њен историјски развој, али временом и то укључују у свој домен истраживања.

Централна тема овог рада односи се на структуру породице у Србији средином XIX века. Као главни извор коришћен је попис становништва Кнежевине Србије из 1862/63. године, једини попис из тог раздобља који је скоро у целини сачуван. Поред тога, коришћена је и богата архивска грађа, подаци из књижевних дела, документи Министарства унутрашњих дела, протоколи са заседања народних скупштина, судски документи...

У уводном делу „Појам породице“, писац објашњава савремени појам породице и појам из XVI-XVI века. Данас се под породицом подразумевају родбински повезане особе које живе под истим кровом (уже: брачни пар са децом), док су се раније под породицом подразумевале све особе које су живеле у истој кући, без обзира на сродство, па су се члановима породице подразумевале и слуге. Јачина породице ценила се по броју одраслих мушких чланова у њој. Прво поглавље ове књиге носи назив „Сеоска породица“ и бави се питањима села, судских и родбинских веза у њему, структуром сеоске породице, променама структуре, породицом као економском заједницом, начинима заснивања породице и односима унутар ње, старешинством, својином и наследством, политиком деобе у задругама и друштвеним статусом.

Село и сеоска заједница представљали су најважнију друштвену установу, оквир у коме се одвијао живот сеоске породице. У сродничке односе ступале су само породице истог имовног стања. Инокосна (са малим бројем мушких одраслих глава) и задружна (са већим бројем одраслих глава) обично се сматрају главним облицима српске сеоске породице у XIX веку. Сеоска породица се стално стварала, обнављала, разграђивала услед биолошких, друштвених и економских делатности. Последице су биле честе промене броја чланова и карактера њихових међусобних односа. Анализом сеоске породице обухваћене су породице у 13 срезова, од укупно 64 среза Кнежевине Србије, са следећим подацима: име и презиме домаћина и домаћиново деце, родитеља и других сродника и укућана, као и њихова занимања.

Све породице сврстане су у 4 групе:

1. инокосне (праве, проширене и непотпуне),